

ПРАДМОВА

Пазітыўнасць правінцыі 6

СПАДЧЫНА

КАНСТАНЦІН КАРПЕКІН. Хроніка юдэйскага заняпаду: габрэйскія малітоўні Віцебска ў 1917—1939 гг. 8
 Сьпіс юдэйскіх малітоўных будынкаў Віцебску,
 якія функцыянавалі ў 1917 г. 17

ЛЕАНІД КАЛЯДЗІНСКІ. Верхні замак Віцебска: археалагічнае вывучэнне і праблема захавання (канец XIX—канец XX стст.) 24
 Уступ 24

ВІКТАР БАРЫСЕНКАЎ. Віцебскі ландшафт: дэвалюцыя . . 100
 Фарны касцёл і храмы левабярэжжа 105
 Рака Віцьба 107
 Рынкавая плошча і ратуша 109
 Касцёл св. Антонія 110
 Смаленская вуліца 112
 Чырвоны мост 114
 Саборная плошча 115
 Мікалаеўскі сабор 118
 Гасцініца Брозі 121
 Гогалеўская вуліца 123
 Духаўская царква 124
 Сінагога на Сувораўскай вуліцы 127
 Успенскі сабор 128
 Дзвінскі мост 130
 Дзвіна і Богаяўленская царква 132
 Ільінская царква 133
 Гарадскі тэатр 135

ГІСТОРЫЯ

ВІТАЛЬ ГАЛУБОВІЧ. Віцебскі перадэлецыйны соймак 1632 года і яго пастановы 138
 Паслы і элеццыя 141
 У абарону сваёй веры 143

На варце інтарэсаў княства і рэспублікі	144
Станавы інтарэс	146
Сацыяльны патранаж.	147
Усе за аднога	148
У выніку.	149

МІКАЛАЙ ПІВАВАР. Святкаванне тысячагоддзя Віцебска

ў 1974 г.	151
Выспяванне ідэі	152
Падрыхтоўка да святкавання	154
Што планавалася зрабіць?	154
Фінансаванне.	156
Падрыхтоўка да святкавання	158
Барацьба ў Прэзідыуме ВС СССР.	161
Святкаванне.	162
Колькі каштавала відовішча?	178
Што было зроблена	179
Сярод нерэалізаваных задумаў	182
«Тысячагадовыя» назвы	184
Дадаткі	186

МАСТАЦТВА

АЛЯКСАНДР ЛІСАЎ. Янка Гаўрыс: «прыродны беларус» у асяродку віцебскіх супрэматыстаў	190
МІКОЛА ПІКАЛАЕЎ. «Віцебск зьяўляецца бацькаўшчынай ня толькі выдатных маляроў...»	
Шэдэўр кніжнага мастацтва — выданне «Віцебскія мастакі граверы» 1928 г.	204
І. П. ФУРМАН. Віцебскія мастакі граверы	217
В. ВОЛЬСКІ. Аб рэцыдывах нацыянал-дэмакратызму ў творчасці мастака Мініна	220
ТАЦЦЯНА КАТОВІЧ. Глыбокі блакітны колер на гербе тэатра. Разэнкрэйцтва ў пачатках Другога Беларускага дзяржаўнага тэатра ў Віцебску	225
МІХАСЬ ЦЫБУЛЬСКІ. Ці была ў Віцебску мастацкая школа?	242
АЛЕНА СЦЯПАНАВА. Віцебскі перыяд Пушкіна	263
Алесь Пушкін у Віцебску: аповед ад першай асобы	283
Віцебскае размеркаванне.	283

Віцебская спадчына	284
Як пачыналася галерэя «У Пушкіна»	285
Жыццё і смерць першай прыватнай галерэі	286

ПОБЫТ І МАТЭРЫЯЛЬНАЯ КУЛЬТУРА

АЛЕГ ДЗЯРНОВІЧ. Віцебск, Рыга і штодзённасць у XIV—XVII стст.	288
Селядцы як стратэгічны тавар	288
Шлях індукцыі	293
Разрыў штодзённасці	296

ГАЛІНА ЯКАЎЛЕВА. Саветызацыя Віцебшчыны ў 1920-х гг.	302
---	-----

ВАСІЛЬ АСЯНЕНКА. Архітэктура савецкага авангарду ў Віцебску: жыллё, вытворчасць, адпачынак	319
Новы вольны час	320
Жыллёвы тып	335
Індустрыяная архітэктура	337
Тыповасць і эпахальнасць віцебскага архітэктурнага авангарду	338

СЯРГЕЙ БАБЕНКА. Да рэканструкцыі строю віцебскага павятовага шляхціца канца XVI — першай паловы XVII ст.	340
Адзенне	341
Аксесуары	344
Абутак	345
Рэканструкцыя	348

МУЗЕІ

НАТАЛІЯ ПАЧОБУТ, Марына Сяліцкая. Іван Васілевіч паміж Віцебскам і Гроднам	350
Спіс дакументаў з архіва Івана і Аляксандры Васілевічаў, перададзенага ў жніўні 2012 года ў Гродзенскі дзяржаўны гісторыка-археалагічны музей	364

ВЕРА РОГАЧ. Музей Віцебскай вучонай архіўнай камісіі	366
---	-----

ІНА СІМАКОВА. Музеі навуковых і навучальных устаноў у Віцебску (канец XVIII — пачатак XX ст.)	379
--	-----

БАЛЯСЛАЎ БРЭЖГА. Віцебскія музеі	396
Уводзіны	396

Віцебск, Рыга і штодзённасць у XIV—XVII стст.

СЕЛЯДЦЫ ЯК СТРАТЭГІЧНЫ ТАВАР

26 лютага 1575 года віцебскі вайт Сцяпан Цімафеевіч Лускі на накіраваў у Раду ганзейскага горада Рыгі ліст, у якім выказаў прэтэнзіі, сфармуляваныя мешчанінам места гаспадарскага Віцебскага Сямёнам Іванавічам Міцяевым, які «тых часоў приходиль перед насъ... зо всими купцами места Витебского»¹. За ветлівымі фармулёўкамі ўступнага пратакола ліста («Славутни, а ўчъстиви, и добре впатрени п(а)н(о)ве бурмистры, раицы и лавницы места славного Рызкого», «Притомъ намъ ласковии и мили зычливи панове, вса Рада вселаа славного места Рызкого») хаваліся прэтэнзіі, бо віцебскія мяшчане прыйшлі да свайго вайта, «вбтѣжливѣ жалуючиса».

Скаргі ж гэтыя былі скіраваныя на адрас рыжскіх «бракароў» (фасоўшчыкаў) селядцоў, а таксама купцоў места Рыжскага, «которые продают альбо менают купцомъ нашимъ витебским селедцы против товаровъ нашихъ». У чым жа мелі «великую шкоду» віцебскія купцы? Фармальныя прэтэнзіі палягалі ў тым, што пасля прастаўлення знака фасоў-

Алег Дзярновіч — гісторык, сталы аўтар «ARCHE». Кандыдат гістарычных навук, старшы навуковы супрацоўнік Інстытута гісторыі НАН Беларусі. Даследуе гісторыю Вялікага Княства Літоўскага і Балтыйскага рэгіёна XIII—XVII стст.

кі («Бо коли вжо на бочкахъ селедцохъ будети цеха браку вашого ризко-го»), «тогда купцы ваши не дозволяютъ каждое бочки селедцовъ ѳзбивати и гледети». Але вось галоўная прычына незадаволенасці: «намъ добре зведомо ѳ Витебску, иж бракъ (фасоўка — А. Дз.) вашей милости ризкии на селедцы вельми злый, а праве фалшывый, бо гнилую и праве злую флюмку² рыбу цехують за добрую, и теж рыбу анборку³ малую, дробную и гнилую цехуют на добрую». Асобна ў лісце падкрэслівалася, што падобнага «ѳ вашею милости первее ѳ Рызе того николи не бывало».

У выніку, войт Лускіна піша,

вси купшы места Витебского просили насъ, иж быхмо в томъ до вашей милости листъ нашъ с прозбою писали, што мы, ведаючи их шкоду немалую ваших милостей, како приятелей и суседов наших, намъ миле зычливых, просим, ижбы ваша милость в том рачилисе пишно, ѳложившы бракаров своихъ за то корать, ижбы се в томъ доброй славе вашей милости некоторое нарекане злое не было, и купцомъ с их шкода не деела.

Тут трэба таксама зазначыць, што існуе цэлая нізка полацкіх дакументаў XV ст., якія сведчаць, што пастаўкі селядцоў знаходзіліся пад кантролем уладаў і гэтага падзвінскага горада⁴. Віцебскі войт Сцяпан Лускіна заяўляе, што ў выпадку нежадання выканаць просьбу Віцебска, ён будзе скардзіцца да караля і паноў-рады Вялікага Княства Літоўскага:

Но естли бысте ваша милость, како сенаторове места славного Ризского, того перестерегати не хотели, в томъ ваша милость рачте ведати, иж купцы всяих замков хотят то донести жалобою своею господарю Королю и Панамъ Радомъ их милостямъ, ижбысе в томъ купцамъ шкода не деела, бо кгдаж ваша милость шт насъ берете товары наши на бракъ свой ризкии чисто и справедливо, то мусите и свои товары намъ давати чисто и справедливо такъ, како шт насъ берете».

¹ Дзяржаўны гістарычны архіў Латвіі (Latvijas Valsts Vēstures Arhivs, далей — LVVA). 673 f., 4 ар., 19 К., Nr. 156; Віцебска-Рыжскія акты XIII—XVII ст.: Дагаворы і службовая карэспандэнцыя паміж органамі кіравання горада Віцебска і ганзейскага горада Рыгі (з былога комплексу *Ruthenica* Дзяржаўнага Гістарычнага Архіва Латвіі) / Падрыхтаваў Алег Дзярновіч; НАН Беларусі, Ін-т гіст. Мінск: ATHENAEUM, 2005. Выпуск I: Документы гаспадарча-гаנדлёвыя, XV—XVI ст. (далей — *Віцебска-Рыжскія акты*). № 7, с. 40—43.

² Флюмка — гатунак селядцоў.

³ Анборка — гатунак селядцоў.

⁴ Полоцкіе грамоты XIII — начала XVI вв. Сост. А. Л. Хорошкевич; Институт истории СССР АН СССР. Москва, 1977. [Вып. I]. (далей — Полоцкіе грамоты I). № 43—44, с. 122—123; № 49, с. 130; № 92, с. 184—186.

У полацкім жа дакуменце сярэдзіны XV ст. мы знаходзім падобную рэакцыю, але пагроза зварнуцца да гаспадара гучыць больш моцна і ўзнёсла: «А не вѣсхотите ли намъ исправитиса,... оужѣ пошлем до милостиваго Корола. Есть оу нас вѣсподарь, комѣ нас вѣборонити»⁵.

Чаму ж селядцы былі прадметам такіх палкіх дыскусій паміж уладамі беларускіх падзвінскіх гарадоў і Рыгі?

Выглядае, што селядцы былі таварам масавага ўжытку. А паспрыяла гэтаму тая акалічнасць, што селядцы — самая распаўсюджаная на Балтыцы і ў Паўночным моры ды досыць лёгкая ў здабычы рыба. Але з-за сваёй тлустасці селядцы ў неапрацаваным выглядзе зусім не прыдатныя для захоўвання, а пад час награвання выдаюць непрыемны пах з-за раскладання тлустоў. Толькі ў марскіх краінах, дзе свежавылаўленыя селядцы ўжо праз адну-дзве гадзіны могуць быць дастаўленыя на рынак, іх смажаць на алеі. Але смажаць, не проста паклаўшы на патэльню, але загарнуўшы ў газетную паперу, што таксама мусіць дапамагчы пазбегнуць спецыфічнага селядцовага паху. Такія стравы гатуюцца толькі ў партовых гарадах і на адкрытым паветры, таму можна лічыць, што страў з гарачых селядцоў практычна не існуе для большасці людзей у бальшыні краінаў.

Вынаходка салення селядцоў мела вялікую гаспадарчую значнасць, бо гэтая рыба не толькі захоўвалася на працяглы тэрмін (у бочках — гадамі), але і набыла выдатны смак ды магла перавозіцца на любыя адлегласці⁶. Вынаход новага метаду нарыхтоўкі традыцыя прыпісвае галандскаму рыбаку Вілему Бейкельцону (памёр у 1397 г.) з вёскі Берфліт у галандскай Фландрыі. У другой палове XIV ст. ён прапанаваў спосаб хуткага паграшэння селядцоў, іхнага салення і вельмі шчыльнай укладкі ў бочкі проста на караблі. Адсюль і паходзіць выраз: «Набіцца, як селядцы ў бочку». Новы спосаб рэзка зменшыў выдаткі на прамысловую здабычу, саленне і транспартаванне селядца, ды зрабіў гэтую рыбу надзвычай таннай, даступнай ледзь не кожнаму бедняку на поўначы Еўропы⁷. У гонар рыбака найлепшы гатунак селядца названы «беклінг». Попыт на селядцы стымуляваўся таксама традыцыямі хрысціянскага посту, бо селядзец — тыпова посная стравя.

⁵ Полоцкие грамоты I... № 92, с. 184, 186.

⁶ Гл. падрабязней: Похлебкин В. В. Кулинарный словарь. Москва: Центрполиграф, 2002. С. 364—365.

⁷ Белы, Алякс. «Дай мне булку на паўзлоты, ды прыпраў мне селядца...» // Спадчыны. 2002, № 4. С. 6—7.

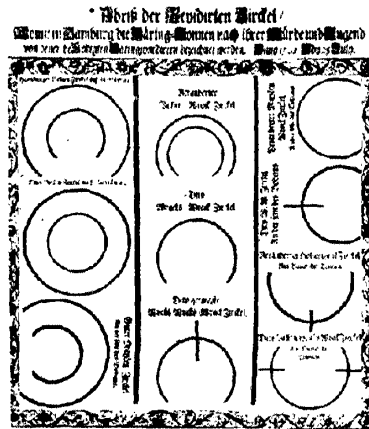
ВИЦЕБСК, РЫГА І ШТОДЗЁННАСЦЬ У XIV—XVII СТСТ.

Лоўля сялядцоў у Скандынавіі. Гравюра з кнігі Олафа Магнуса «Historia de Gentibus Septentrionalibus» («Гісторыі наўначных народаў»), 1555

Галандскае рыбацкае судна (buise)
XVII ст. Галандскія рыбакі лавілі
сялядцоў на дрыфтэрах (парусніках,
якія пасля пастановкі сетак маглі
свабодна плаваць). Па-галандску яны
называліся «buise»

Адмысловыя канцэнтрычныя знакі
(«Zirkel») для пазначэння розных бочак
сялядцоў (рознага ўлову, засолу і г. д.)

Селядцы (Clupeidae) належаць да сямейства рыб атрада селядцападобных. Налічваюць 7 падсямействаў і каля 20 родаў, у тым ліку пузанкі, салаку, сардзіны, цюлькі, шпроты, сардзінелы. Разам каля 190 відаў. У Балтыйскім моры, асабліва ў яго ўсходняй частцы, найбольш пашырана салака, ці селядзец балтыйскі (*Clupea harengus membras*) — рыба

Селядзяр (паводле кнігі Якуба Гаўра «Skład або skarbiec znakomitych sekretów oekonomiej ziemiańskiej», Кракаў, 1693)

сямейства селядцовых, падвід селядзец атлантычны. Салака мае даўжыню да 20 см, масу — да 75 гр. Салака — асноўная прамысловая рыба Балтыйскага мора. Таму праўдападобна, што віцябляне выставілі рыжанам прэтэнзіі акурат праз якасць засоленай салакі.

Падобна, што ў баракальнай культуры Рэчы Паспалітай селядцы сталі метафараю таннасці ды звыкласці. Кароль Станіслаў Радзівіл «Пане Каханку» пахваляўся сваім уяўным раманам, які аднойчы меў з сірэнай у Адрыятычным моры.

Кола часу павярнулася і нечакана селядцы і Віцебск зноў сталі павязанымі ўжо ў XX ст. На склад-

зе, дзе вядлілі селядцы, працаваў бацька Марка Шагала, а ягоная маці ўтрымлівала ўласную крамку, дзе прадаваліся тыя самыя селядцы. Развітваючыся з родным Віцебскам, вясною 1907 года Марк Шагал напісаў у сваім дзённіку: «Бывай, Віцебск! І вы — заставайцеся вы тут з вашымі бочкамі, з вашымі селядцамі... землякі!»⁸

Гравюра «Рыбны дождж». Олаф Магнус, «Гісторыі паўночных народаў», 1555

⁸ Шагал М. Ангел над крышами. Москва: Современник, 1989. С. 105.

ШЛЯХ ІНДУКЦЫІ

Гэтая гісторыя з селядцамі дазваляе нам выйсці і на іншую праблему — наколькі падобнымі і адрознымі бываюць рэаліі мінулых часоў, якія падаюцца нам звыклымі ў цяпершчыне. Вось і звычайныя, а нават танныя для нас селядцы яшчэ ў XVI ст. былі надзвычай важным і прыбытковым таварам. Адчуць дыстанцыю, якая падзяляе гістарычныя і актуальныя рэаліі, могуць дапамагчы метады вывучэння гісторыі штодзённасці.

У рамках гэтага кірунку гістарыяграфіі праводзіцца даследаванне варункаў жыцця, працы і адпачынку, а таксама фактараў, якія ўплываюць на фармаванне свядомасці і нормаў паводзінаў большасці насельніцтва («звычайных людзей») той ці іншай краіны ў пэўны гістарычны перыяд. У цэнтры ўвагі «гісторыі штодзённасці» знаходзіцца комплекснае даследаванне тых з’яў, якія рэгулярна паўтараюцца, г. зн. «нармальнае», звычайнае, што канструюе стыль і лад жыцця ў прадстаўнікоў розных сацыяльных пластоў, уключаючы эмацыйную рэакцыю на жыццёвыя падзеі і матывы паводзінаў, супольныя страхі і трывогі, прымусовую моц масавых культурных арыенціраў. Гісторыя паўсядзённасці ёсць гісторыяй тых, без каго не магло б быць гісторыі. Але яны для гісторыкаў застаюцца пераважна «безыменнымі» ды «маўклівымі». Але ў даследаваннях «гісторыі штодзённасці» такія індывіды паўстаюць творцамі гісторыі, якія актыўна ўзнаўляюць і змяняюць сацыяльна-палітычныя рэаліі мінулага і сучаснага⁹.

Даследаванні ў галіне «гісторыі штодзённасці» (Alltagsgeschichte) у канцы 1970-х — 1980-х гадоў пачалі прадстаўнікі новай генерацыі заходнямецкіх гісторыкаў, якія заявілі пра сістэмны крызіс нямецкай гістарычнай навукі¹⁰. Традыцыйнаму вывучэнню сацыяльнай гісторыі Пямеччыны (галоўным чынам — дзяржаўнай палітыкі, глабальных грамадскіх і эканамічных структур і працэсаў) яны супрацьпаставілі даследаванне «малых жыццёвых светаў» і паўсядзённага жыцця шараговых абывацеляў¹¹.

У адказ на гэтую ініцыятыву нямецкай школы «гісторыі штодзённасці» ў Італіі ўзнікла школа «мікрагісторыі» на чале з Карлам Гінзбургам

⁹ Людтке А. Что такое история повседневности? Ее достижения и перспективы в Германии // Социальная история. Ежегодник, 1998/99. Москва: «РОССПЭН», 1999. С. 77.

¹⁰ Гл.: Оболенская С. В. «История повседневности» в современной историографии ФРГ // Одиссей. Человек в истории. Москва: Наука, 1990. С. 182—198.

¹¹ Ulrich Volker. Entdeckungsreise in den historischen Alltag. Versuch einer Annäherung an die «neue Geschichtsbewegung» // Geschichte in Wissenschaft und Unterricht. 1985. Hft. 6. S. 403.

гам і Джавані Леві, якая займаецца вывучэннем малых тэрыторый і папуляцый мінулага (мястэчак, вёсак, асобных сем'яў). Італьянскія гісторыкі заклікалі не адварочвацца ад адзінкавага, выпадковага і прыватнага — індывіда, падзеі ці здарэння. Прызнаючы асобнае вартым навуковага вывучэння, можна наблізіцца да разумення ўзаемасувязі паміж індывідуальнай рацыянальнасцю і калектыўнай ідэнтычнасцю.

Адэптам «гісторыі штодзённасці» ў Нямеччыне давялося вытрымаць жорсткую крытыку аўтарытэтных гісторыкаў, якія бачылі ў сваіх апанентах прыхільнікаў левых палітычных ідэй, а саму гісторыю штодзённасці расцэньвалі як альтэрнатыўны кірунак сацыяльна-навуковай гісторыі, які адмаўляе ідэі рацыянальнасці, ссоўваючы фокус даследчай опыці на індывідуальнасць.

На сённяшні дзень у рамках «гісторыі штодзённасці» сфармаваліся два падыходы. Прыхільнікі аднаго з іх у даследаванні «паўсядзённасці» акцэнтуюць увагу на яе «элементах паўтаральнасці» — менавіта праз паўтаральнасць і рупцінізацыю адбываецца «падпарадкаванне аўтарытэту» і, адпаведна, стабілізацыя сацыяльных структур. Выкрышталізаваліся і другі падыход, які канцэнтруецца на вывучэнні зменлівага і ўнутрана супярэчлівага, каб праз рэканструкцыю трансфармацыі гэтай штодзённасці выявіць, якім чынам удзельнікі гістарычнага працэсу становяцца ці маглі стаць аб'ектамі гісторыі, а якім — яе суб'ектамі.

Але ці можам мы адкідаць і крытыку гэтага кірунку гістарыяграфіі? Скептыкі найперш адзначалі абмежаванасць метадалагічных, канцэптуальных і аналітычных магчымасцяў «гісторыі штодзённасці», ігнараванне ёю буйных гістарыяграфічных праблем, адмаўленне самога паняцця «татальная гісторыя» ды адсутнасць у ёй метадык спалучэння вынікаў рознатэматычных даследаванняў. У прыватнасці, адэптамі «гісторыі штодзённасці» вылучаецца патрабаванне максімальнага набліжэння даследчыка да дзейных асоб гісторыі, што прымушае шырока выкарыстоўваць у аналізе аповеды тых ці іншых асобаў пра саміх сябе. А ў гэтым прыхаваная пагроза падмены ўласнага аналізу інтэрпрэтацыямі іншых. Насамрэч у «гісторыі штодзённасці» дамінуе эмпірызмізм пры адсутнасці належнай увагі да абгрунтавання метадалагічных асноў даследавання, што вядзе да прадуквання прыхільнікамі гэтага гістарыяграфічнага кірунку прац, перагружаных дробнымі дэталямі.

У пачатку 1990-х гадоў нямецкі антраполог Карола Ліп дасціпна заўважыла, што ў літаратуры «існуе столькі ж шмат 'паўсядзённасцяў', колькі ёсць аўтараў, што яе [паўсядзённасць] вывучаюць»¹². Апроч таго,

¹² Lipp C. Alltagskulturforschung, Soziologie und Geschichte. Aufstieg und Niedergang

гісторыкі звычайна забываюцца на класічнае для сацыялогіі азначэнне паўсядзённага жыцця як «рэчаіснасці, што інтэрпрэтуецца людзьмі і мае для іх суб'ектыўную значнасць у якасці цэльнага свету»¹³. Гэтае азначэнне падкрэслівае дваістую прыроду паўсядзённасці: яе рэальнасць арганізуецца толькі вакол таго, што ёсць сабой «тут» і «цяпер» для кожнага канкрэтнага чалавека, і таму глыбока суб'ектыўная. Вось гэтае суб'ектыўнасць, якая можа выдавацца за цэльную карціну, і прыхоўвае пасткі для гісторыкаў штодзённасці. У рэчаіснасці ж паўсядзённае жыццё ўяўляе з сабе свет, у якім чалавек жыве і ўзаемадзейнічае з сабе падобнымі.

Агулам можна прызнаць карыснасць метадаў «гісторыі штодзённасці» пры разглядзе лакальных сюжэтаў, яе дыдактычны патэнцыял для школьнага навучання гісторыі. Але толькі праз «гісторыю штодзённасці» мы не зможам апавесці пра агульную плынь гісторыі. Зрэшты, постмадэрнісцкія тэарэтыкі якраз і адмаўляюць існаванне апошняй.

З іншага боку, вывучэнне «гісторыі штодзённасці» прымушае разгледзець тыпалогію там, дзе яна найгорш праглядаецца: у індывідуальных рашэннях, якія прымаюцца ў розных сітуацыях. І вось пры такім аналізе выяўляецца — гісторыя паўтараецца таму, што так марудна змяняемся мы самі. Людзі не аднолькава рухаюцца па адной і той жа каляіне, а таму індуктыўны шлях — шлях да спасціжэння агульнага праз асобнае — гэта вельмі прадуктыўны шлях узнаўлення жыцця мінулых эпох¹⁴.

Спрацоўвае яшчэ адзін эфект «гісторыі штодзённасці» — яна актуалізуе праблему «апазіцыі» штодзённасці. У якасці такой выступаюць «святы», як праявы нечага незвычайнага, а таксама «экстрэмальныя сітуацыі», якія, пры пэўных абставінах, могуць перайсці ў разрад звычайных і скласці «штодзённасць». Экстраардынарнасць і незвычайнасць на тле гэтай «штодзённасці» набывае новае вымярэнне і становіцца неаддзельнай часткай жыцця.

eines interdisziplinären Forschungskonzepts // Zeitschrift für Volkskunde. 1993. 89 Jg. Hf. 1. S. 2.

¹³ Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Москва: Медиум, 1995. С. 38.

¹⁴ Гл. падрабязней: Пушкарева Н. Л. История повседневности и частной жизни глазами историка // Социальная история — 2003. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2003; Пушкарева Н. Л. «История повседневности» как направление исторических исследований // http://www.perspektivy.info/misl/koncept/istorija_povsednevnosti_kak_napravlenije_istoricheskikh_issledovanij_2010-03-16.htm. Апошняя наведванне 14. 10.2012.

РАЗРЫЎ ШТОДЗЁННАСЦІ

Такім чынам, віцебскія купцы скіроўваліся ў Рыгу. Летам, у перыяд навігацыі, плылі па Дзвіне. Зімой жа ехалі на санях. Увесну, пад час паводкі, наладаванія чаўны сілаўляліся ўніз па галоўнай воднай артэрыі. У Рызе яны зноў нагрэваліся і скіроўваліся ўжо ўверх па Дзвіне — да Віцебска. Водны шлях быў найбольш танны і зручны.

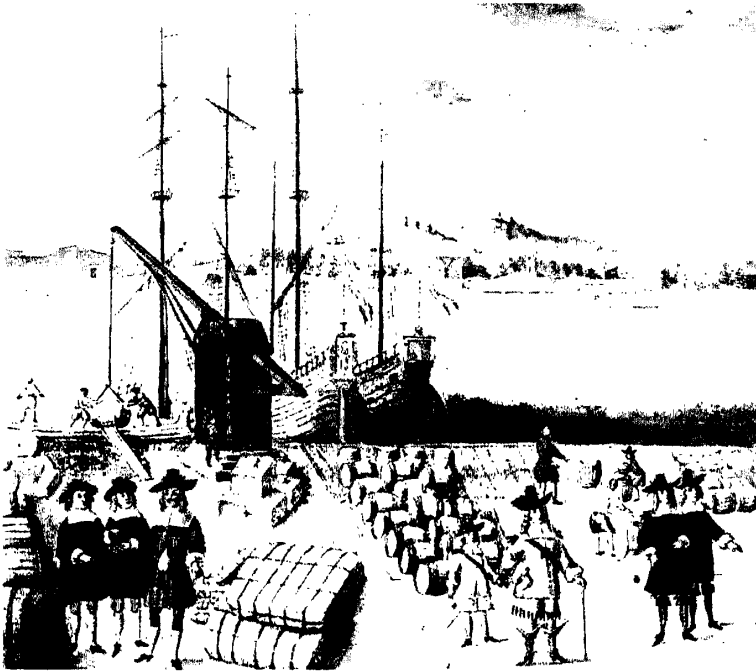
Дзвінскія караблі мелі і адмысловую беларускую назву — стругі, што па-нямецку перадавалася як *Strusen*. Як яны маглі выглядаць у XIII—XVI ст.? Праўдападобна, гэта былі лёгкія судны, якія прыводзіліся ў рух вёсламі, але іх таксама можна было цягнуць вярхоўкамі. Мы маем апісанне стругаў толькі з канца XVIII ст., і належыць яно пару нямецкага падарожніка Пэтры. Аўтар зазначаў, што гэтыя шырокія пласкадонныя судны будуцца старажытным спосабам і на іх выдаткоўваецца вельмі шмат лесу. Калі стругі наладаваныя, то яны сядзяць так глыбока ў вадзе, што толькі на ¼ фута ўзвышаюцца над ёй. Зверху над стругамі ўзводзіцца своеасаблівы «будан» з жэрдак, які накрываецца рагожамі. Гэтыя караблі не мелі ні мачты, ні ветразя, а прыводзіліся ў рух толькі вёсламі. Два даўжэзныя вёслы па абодвух канцах судна трымалі некалькі чалавек, і вёслы гэтыя служылі не для руху наперад, а кіравання. Пэтры зазначаў таксама, што гэтыя «дзіўныя судны» перавозяць, часам, значныя грузы — бываюць стругі, груз якіх ацэньваецца ў 20.000 талераў, большая ж частка з іх мае грузы прыблізна на 8.000 — 10.000 талераў.

Ні рыжскія, ні віцебскія купцы не мелі ўласных стругаў — яны наймалі судны і абслугу ў полацкіх і віцебскіх суднаўласнікаў¹⁵. Купцы звычайна самі суправаджалі свае тавары альбо пасылалі з імі сваіх давераных асобаў.

Стругі спыняліся на рачулцы Рызе, якая ўпадала ў Дзвіну. Беларускія купцы часам там жа будавалі з жэрдак і рагожы свае часовыя буданы, дзе маглі жыць усё лета. Задача тавару, асабліва збожжа і льянога насення, патрабавала багата часу — іх трэба было ачышчаць. Назад жа частка стругаў ішла таксама гружанай, гэтым разам соллю. Плаванне назад, у Полацк і Віцебск, было досыць складаным, бо ля парогаў і водмеляў стругі прыходзілася разгружаць. На адным жа такім судне знаходзілася 30—40 работнікаў.

Як маглі ўспрымацца віцязьбіне ў Рызе? Мы маем адзін незвычайны дакумент, які прыадчыняе нам этнічныя стэрэатыпы XVI ст. Мова ідзе

¹⁵ Сапунов А. П. Река Западная Двина. Витебск: Типо-Литография Г.А. Малкина, 1893. С. 282.

Селядцовы кірмаш на прыстані Рыжскага порта. XVII ст. Копія Ёгана Хрыстафа Броцэ (Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente. V. 10, T. 1. Nr. 1 [LAV, BM1000AB]).

пра ліст віцебскага намесніка Паўла Юр'евіча Друцкага-Сакалінскага гарадской радзе Рыгі ад 19 красавіка 1561 г. у абарону віцябляніна Івана Случыніча¹⁶. У апошняга здарыўся канфлікт з нейкім рыжанінам, названым на старабеларускай мове як Яромлка Іванавіч Нурпнік. Нядобразьчліўцы выдалі віцябляніна за масквіціна, таму Случыніч быў арыштаваны:

¹⁶ LVVA. Fonds 673, 4. arg., K-19, № 148; Дзярновіч А. І. «Тубылец віцебскі»: новы дакумент з былога архіўнага комплексу *MOSCOWITICA-RUTHENICA* (Дзяржаўнага гістарычнага архіва Латвіі) // Беларускі археаграфічны штогоднік. Вып. 8. Мінск: БелНДЦДАС, 2007. С. 199—206.

АЛЕГ ДЗЯРНОВІЧ

Поведиль передо мною подданий господарський замку воеводства Витебского именем Иван Случинич, иж дей будучи ему тамь в месте Ризском в року прошлом патдесат деватомь на весне з некоторыми мещаны здешними витебскими, ино дей мещанин тамошний ризский именем Ермолка Иванович Нурпникъ даль того справу з некоторыми товариши своими перед вашими милостями, яко бы он мел быти москвитин. За которою справою его тогож часу поймано и до везена всажоно збитого, израненого и на он дей чась немалые шкоды са ему стали, то ест згнуло дей 8 него полтораста гривен.

Нагадаем, што гэта былі гады Лівонскай вайны і масквіцін як у ВКЛ, так і ў Лівоніі меў статус непрыяцеля.

Гэты дакумент, няхай у лакальным выпадку, сведчыць, што ў другой палове XVI ст. можна было атаясаміць віцяблянiна з маскоўцам — жыхаром iншай дзяржавы. Зразумела, тут мова iдзе пра здарэнне ў трэцяй краiне, у нашым выпадку — у Лiвонiі. Да таго ж, гэтая гісторыя з iнтрыгамі і падманам тычыцца гандлёвай карпарацыі, а купцы ўсiх краiн, што вандруюць з краiны ў краiну, заўжды вылучаюцца вонкава.

Тым не менш, гэты асобны выпадак прымушае паразважаць пра пэўнае падабенства на вонкавым і штодзённым узроўнях жыхароў Русі Вялікага Княства Лiтоўскага ды Маскоўскай дзяржавы. Мы таксама бачым, як рэгіянальная адміністрацыя ВКЛ аказвала прававую дапамогу сваім грамадзянам па-за межамі краiны, бо віцебскі намеснік заяўляў рыжскім уладам:

А га то вашим милостям шзнаймую, иж тот Иван Случинич ест боярин прироженец здешний витебский, неприможий человекъ, а ни москвитин, чого вашим милостям 8 панов земан и мещан здешних витебских его милости господарских, которые тамь с товары своими ехали, выведати са рачите, иж он ест тубылец витебский. За што ваших милостей пилне прошу, иж бы ваши милости рачили ему с тымь Ермолкою ш то справедливост слушную и бездволочную вчинити, жебы он в томь себе невинне шт него не шкодовал.

Але ж у гісторыі віцебска-рыжскіх зносін XVI ст. здараліся і выпадкі сапраўднага спрыяння трэцім краінам. На пачатку 1520-х гадоў ваявода віцебскі і маршалак гаспадарскі Іван Багданавіч Сапега звяртаўся да Рыжскай гарадской Рады з падзякай за вяртанне віцебскага мещаніна, які насуперак забаронам прадаваў непрыяцелю кальчугі («панцири»)¹⁷. Гэтае пасланне віцебскага ваяводы ілюструе такую важную з’яву ваенна-

¹⁷ LVVA, 673. f., 4. apr., 19. K., Nr. 62; Віцебска-Рыжскія акты. № 2, с. 27—28.

палітычных адносінаў на сыходзе Сярэднявечча і пачатку Новага часу як эмбарга на зброю і тавары ваеннага прызначэння. Менавіта ў канцы XV — пачатку XVI ст. цэнтральныя ўлады розных дзяржаў нашага рэгіёна Еўропы пачынаюць сістэматычна выкарыстоўваць гандлёвую блакаду ці яе элементы для палітычнага ціску на сваіх непрыяцеляў. Так, на працягу 20 гадоў (1494—1514) у ВКЛ існавала забарона на ўвоз у Маскву каштоўных металаў¹⁸. Каля 1498 г. Іван III забараніў імпорт у сваю краіну солі з Лівоніі, што наносіла значныя страты купцам балтыйскіх гарадоў¹⁹. У адказ у лівонскіх гарадах была ўведзена забарона на продаж у Расію зброі і матэрыялаў ваеннага прызначэння (гарматаў, пораху, салетры і інш.), металаў, коней²⁰. 25 чэрвеня 1509 г. Лівонскі магістр Вальтэр фон Плетэнберг яшчэ раз пацвердзіў забарону экспарту ў Расію каляровых металаў (медзі, волава, свінца, таксама ў выглядзе катлоў і дроту)²¹. Перыяд вайны 1512—1522 гадоў адзначаны такой з’яваю як каперства — з ініцыятывы караля і вялікага князя Жыгімонта гданьскія каперы ў 1519 г. арганізаваліся і пачалі нападаць на гандлёвыя караблі, якія ажыццяўлялі гандаль з Расіяй²². У пачатку 1520-х гадоў віцяблянін мог прадаваць панцыры расійскім купцам, толькі парушаючы законы сваёй краіны, а таксама Лівоніі.

Падуладныя вялікаму князю маскоўскаму купцы імкнуліся абысці забароны. 24 студзеня 1519 г. бурмістр Нарвы Фр. Корф паведамляў, што маскоўцы набываюць металы ды тайна запіхваюць іх у бочкі, купляюць таксама шведскія катлы²³. Тады ж Ганс Вітэ ўбачыў, як у Ноўгарадзе ўзважваюць паўтара ласта свінцу, і палічыў патрэбным пра гэта паведаміць у Лівонію²⁴. Прыблізна гэтым жа часам (у 1514—1519) у Нарве

¹⁸ Хорошкевич А. Л. Русское государство в системе международных отношений конца XV — начала XVI в. Москва: Наука, 1980. С. 144.

¹⁹ Тамсама. С. 154.

²⁰ LECU 2-1, № 741, 742 (ліст Дэрпта да Рэвеля і Рыгі); № 872 (ліст Плетэнберга Рэвеля ад 26.X.1499); Akten und Reccesse, Bd. III, № 12, § 63, 65 (рэцэс ландтагу ад 9—12. IX.1499); Казакова Н. А. Русско-ливонские и русско-ганзейские отношения. Конiec XIV — начало XVI в. Ленинград: Наука, Ленингр. отд-ние, 1975. С. 212—213, 229.

²¹ LECU 2-3, № 657, s. 477.

²² РЛА, с. 329, 345; Хорошкевич А. Л. Русское государство... С. 162—164.

²³ Die livländische Geschichtsliteratur. Hanserecense 3, Bd. VII. 1902 Nr. 157, § 38, S. 357; Хорошкевич А. Л. Значение экономических связей с Прибалтикой для развития северо-западных русских городов в конце XV — начале XVI в. // Экономические связи Прибалтики с Россией. Сб. статей. Рига: Зинатне, 1968. С. 29.

²⁴ Hanserecense 3, Bd. VII. Nr. 157, § 38, S. 357.

ў івангародаўцаў Б. Ноценскага і Л. Малскага былі канфіскаваныя 3 беркаўцы свінцу ды 3 панцыры, набытыя імі ў Таліне (Рэвелі)²⁵. Вось як гэта выглядае ў інтэрпрэтацыі намесніка Івангорада князя Аляксандра Андрэевіча Растоўскага, які пісаў да гарадской рады Рэвеля:

Да биль мнѣ челомъ тотъ же Бориско Нотенской да складникъ его Левка Малской, а сказывають, что у нихъ отняли в Ругодиве [Нарве — Аўт.] князь Ругодивьской и посадники товару свинцю три берковска да трі пансыри. И язъ о томъ товару к Ругодивскому князю и к посадникомъ посылалъ, и Ругодивской князь и посадники ответъ учинили: скажи намъ того, у кого тотъ свинець куплень? И тотъ Бориско скажетъ, у кого тотъ свинець куплень, и вы бы царя государя всеа Руси великого князя купцемъ управу учинили по крѣсному целованью и по перемирнымъ грамотамъ безволокидно, а взятое бы естя велели отдати²⁶.

Такім чынам, выпадак з віцебскім баярынам не быў выключным і адзінкавым. Супярэчнасці паміж дзяржавамі ды абмежавальная палітыка ўладаў прыводзілі да ўзнікнення кантрабанднага гандлю: заўжды знаходзіліся ахвотныя падзарабіць на забаронах.

Практыка афіцыйнай забароны паставак ваенназначных тавараў у непрыяцельскія краіны ў рэшце рэшт набыла заканадаўчае афармленне ў Статутах ВКЛ. Аднаведны артыкул «О невывоженье приправъ военныхъ до земли неприятельское» (Раздзел 3, артыкул 41) быў уведзены ў другі статут 1566 г.²⁷ У рэдакцыі трэцяга статута 1588 г. гэты быў артыкул «О выложение приправъ военныхъ») и всякого железа до земли неприятельское» (Раздзел 3, артыкул 48):

Уставуемъ и вечными часы то мети хочемъ, постерегаючи того, абы зо всихъ земель пан(ь)ства нашего Великого Князства Литовского яко жидове, татарове, купцы, такъ и вси подданные наши которого кольвекъ стану явне и таемне всякихъ броней, железа, ручниц(ь), косъ, ножовъ, стрель и всякого иного наряду военного не выпускали и послом не продавали, с чогъ бы неприятель силитисе мочь. А хто бы се того смель важити над(ь) тое росказанье и уставу нашу, тотъ ничимъ инымъ, одно горломъ каранъ быти маеть, а товары и вся маетность его маеть быти до скарбу нашего взята. А того с пильностью на всихъ замкахъ украинныхъ старостове и вси вриадники

²⁵ Хорошкевич А. Л. Значение экономических связей... С. 29.

²⁶ Русская историческая библиотека. Т. XV (Сборный). Санкт-Петербург, 1894. № 28, слп. 49—50.

²⁷ Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года / Т. І. Доўнар, У. М. Сатолін, Я. А. Юхо. Мінск: Тэсей, 2003. С. 96.

нашы постерегати маюць. А то се розумети маець во вьпокою и подь непокоемь²⁸.

За выключэннем невялікіх арфаграфічных адрозненняў ды назвы, тэксты гэтых артыкулаў у Статутах 1566 і 1588 гг. супадаюць. Як бачым, парушэнне гэтай забароны каралася вельмі жорстка — стратай жыцця як у ваенны, так і ў мірны час.

Што чакала «нашага» віцябляніна пасля прымусовага вяртання яго на Радзіму? Выглядае, таксама смяротнае пакаранне. Але чаму для віцебскага ваяводы такім важным быў разгляд справы ды пакаранне вінаватага менавіта ў Віцебску? Бо гэтага патрабаваў віцебскі земскі прывілей. Вялікі князь гарантаваў разгляд усіх крымінальных спраў віцяблянаў менавіта ў іхным месце:

Такежъ который отъ насилия жаловати будеть намъ видблянинъ на видблянина жъ присхавъ въ Литву и безъ истца, намъ на него децкого з Литвы не слати, давати ему намъ листъ къ нашему воеводе, хотябы о смертной винѣ, а ему [воеводе] судити по целованью нашимъ судомъ досмотрети права (зъ) князи и бояры и мешаны, а осудивши его казнити въ Витебску по ихъ праву²⁹.

Падсумоўваючы, найперш даводзіцца прызнаць, што прынамсі частка насельніцтва Віцебска і Беларусі ў перыяд позняга Сярэднявечча і ранняга Новага часу была досыць рухомай і рэгулярна перамяшчалася, у тым ліку па такой важнай транспартнай артэрыі, якой была Дзвіна. Для гэтых людзей — купцоў, сплаўшчыкаў, шкаляроў, ураднікаў (чыноўнікаў) адміністрацыі — вандроўка, розныя мовы і краіны, складаныя прававыя працэдуры былі часткаю рэгулярнага існавання, змешваючы штодзённае і незвычайнае, ствараючы цэльную і стракатую тканіну жыцця.

²⁸ Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 года: Тэксты. Даведнік. Каментарыі. Мінск: Беларуская Савецкая энцыклапедыя, 1989. С. 136—137.

²⁹ Сапунов А. П. Витебская старина. Т. 1. Витебск: Типография губернского правления, 1883. № 16, с. 36.